

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТИЛІВ СПІЛКУВАННЯ ПЕДАГОГІВ

Седова Л.М.

*кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичних основ хімії ОНПУ*

Педагогічна діяльність загалом і її окремі види, маючи специфічні особливості, потребують дотримання певних правил, які забезпечують успіх взаємодії педагог – учень: ставити мету, спрямовану на вплив, здійснювати цей вплив через організацію життєдіяльності і стосунків учнів і т.ін.

Ігнорування цих вимог призводить до збочень, деформацій у професійно – рольовій позиції педагога. Орієнтація в діяльності тільки на канони професії і втрата її над завдання може призвести до цілої низки таких збочень. Важливим подоланням їх є підвищення педагогічної майстерності [1].

Майстерність завжди розкривається в діяльності, причому діяльності ефективній. Саме таке розуміння майстерності і прийняте в педагогіці. Дехто з науковців визначає майстерність як "найвищий рівень педагогічної діяльності... який виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних наслідків" [2]. Натрапляємо й на такі визначення майстерності: "високе мистецтво виховання і навчання" [3]; "синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва і особистих якостей учителя" [4].

Справді, зовні майстерність виявляється в успішному розв'язанні різноманітних педагогічних завдань, високому рівні організованого навчально-виховного процесу, але суть її в тих якостях особистості вчителя, які породжують цю діяльність, забезпечують її успішність. Ці якості слід шукати не лише в уміннях, а й у тому сплаві властивостей особистості, її позиції, які й дають педагогові змогу діяти продуктивно і творчо.

Майстерність – вияв найвищої форми активності особистості вчителя в професійній діяльності, активності, що базується на гуманізмі і

розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання і виховання.

Коли ж ми хочемо усвідомити витoki розвитку майстерності, зрозуміти шляхи професійного самовдосконалення, доцільно сформулювати визначення цієї педагогічної категорії так: педагогічна майстерність — це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі. Тобто, щоб учитель діяв творчо, самостійно виважуючи результати своєї діяльності і коригуючи засоби з орієнтацією на мету, він повинен мати певне внутрішнє опертя, певні властивості, риси, розвиток яких забезпечить професійний саморозвиток педагога, а через нього — і розвиток учня.

Елементи педагогічної майстерності:

Гуманістична спрямованість.

Гуманістична спрямованість є виявом здатності бачити великі завдання у малих справах, Вона дає змогу оцінювати свою діяльність з точки зору не лише безпосередніх, а й опосередкованих результатів, тобто тих позитивних індивідуальних змін у життєдіяльності і структурі особистості своїх вихованців, частковим організатором яких він є сам як особа, відповідальна за якість організації виховного процесу.

Професійна компетентність.

Зміст професійної компетентності – це знання предмета, методики його викладання педагогіки з психології. Знання педагога – не сума засвоєних дисциплін, а особистісно забарвлена усвідомлена система, де є місце власним оцінкам, критичним поглядам, "Головне в житті не саме знання, а та гармонія, яка виявляється, коли знання добре вміщені в душі, та філософія, яка визначає людину, її світогляд.⁵ Майстерність педагога – в "олюднюванні", натхненності знання, яке не переноситься з книг в аудиторію, а висловлюється як власний погляд на світ. На ґрунті професійних знань формується педагогічна свідомість – принципи і правила, які є засадовими щодо дій і вчинків учителя. Ці принципи і правила кожний

педагог виробляє на підставі власного досвіду, але осмислити, усвідомити їх можна лише за допомогою наукових знань, що потребують систематичного поповнення.

Здібності до педагогічної діяльності.

Вони залежать від особливостей перебігу психічних процесів, що сприяють успішній педагогічній діяльності. Всі провідні здібності об'єднують одна генеральна – це чутливість до людини, яка росте, до особистості, яка формується. Педагогічна наука виокремлює шість провідних здібностей до педагогічної діяльності [6, 7, 8, 9]:

- 1) Комуникативність;
- 2) Перцептивні здібності;
- 3) Динамізм особистості
- 4) Емоційна стабільність
- 5) Оптимістичне програмування
- 6) Креативність

Комуникативність – професійна здатність педагога, що характеризується потребує у спілкуванні, готовністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовника і відчувати задоволення від спілкування.

Отже педагогічне спілкування є одним з елементів педагогічної майстерності. Педагогічне спілкування як професійно-етичний феномен потребує від учителя спеціальної підготовки не лише для оволодіння технологією взаємодії, а й для набуття морального досвіду, педагогічної мудрості в організації стосунків з учнями, батьками, колегами у різних сферах навчально-виховного процесу. Як професійне за своїм змістом і сферою функціонування, воно може бути професіональним і непрофесіональним за якісними ознаками. Професіональне педагогічне спілкування на рівні майстерності взаємодії забезпечує через учителя трансляцію учням людської культури, допомагає засвоєнню знань, сприяє

становленню ціннісних орієнтацій під час обміну думками; забезпечує формування власної гідності дитини.

Професійне педагогічне спілкування – комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, спрямована на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності і стосунків.

Повноцінне педагогічне спілкування є не лише багатограним, а й поліфункціональним. Воно забезпечує обмін інформацією і співпереживання, пізнання особистості і самоутвердження, продуктивну організацію взаємодії. Обмін інформацією і ставленнями реалізує комунікативний бік спілкування, пізнання особистості і самоутвердження – перцептивний, а організація взаємодії – інтерактивний.

Педагогічне спілкування, як категорія педагогічної науки, розглядається з різних аспектів. Один з них виділяє два характерним спілкуванням: суб'єкт – суб'єктивний і суб'єкт – об'єктивний.

Залежно від того, реалізовано принцип суб'єкт – суб'єкт-ної чи суб'єкт – об'єктної взаємодії, спілкування постає як функціонально-рольове або особистісно орієнтоване.

Функціонально-рольове спілкування вчителя – суто ділове, стандартизоване, обмежене вимогами рольової позиції. Головна мета – забезпечення виконання певних дій; особисте ставлення педагога й учня не враховується й не виявляється.

Особистісно орієнтоване спілкування вчителя передбачає виконання нормативно заданих функцій з виявом особистого ставлення, почуттів. Головна мета впливу — розвиток учнів. Особистісно орієнтоване спілкування – складна психологічна взаємодія. Як видно з його визначення, вчитель, який організує стосунки з учнями таким чином, спрямований не стільки на виконання нових завдань, скільки на розвиток учнів за допомогою цих дій, форм роботи.

Залежно від орієнтації (особистісна чи рольова), взаємозвернення (відкрите чи закрите), а також активності учасників педагогічне спілкування може розвиватися за двома основними типами: як діалогічне або як монологічне. У монологічному спілкуванні відбувається поляризація за активністю: одні інструктують, наказують, диктують, інші – пасивно сприймають цей вплив; у діалогічному – активні всі, хто бере участь у конструктивному співробітництві.

Кожний тип педагогічного спілкування має свої критерії. Наприклад, діалогічне спілкування має 5 ознак. Відповідність конкретного спілкування головним критеріям – це ознака майстерності викладача в педагогічній взаємодії.

Щоб навчитися професіональному спілкуванню, треба чітко уявляти структуру цього процесу, знати, які вміння забезпечують його здійснення, яким чином можна удосконалювати виховний вплив на дітей. За В.А. Кан-Каліком [9], є чотири етапи комунікації, що становлять структуру педагогічної взаємодії:

1. Моделювання педагогом майбутнього спілкування (прогностичний етап).
2. Початковий етап спілкування.
3. Керування спілкування.
4. Аналіз спілкування.

Стосовно кожного етапу педагогові слід дотримуватися певних правил, які оптимізують взаємодію. Тобто, педагогічне спілкування, як частина педагогічної майстерності, має свої характеристики, класифікацію і набір певних правил. Реалізувати всі ці правила можливо, якщо педагог правильно обере стиль спілкування з учнями і дорослими.

Стиль педагогічного спілкування.

Стиль – це усталена система способів та прийомів, які використовує вчитель у взаємодії. Вона залежить від особистісних якостей педагога і параметрів ситуації спілкування. Щодо якостей, які визначають стиль

спілкування педагога, то тут дослідники виділяють ставлення вчителя до дітей та володіння організаторською технікою.

Безумовно, в основі стилю спілкування вчителя – його загальне ставлення до дітей і професійної діяльності в цілому. Воно може бути: активно-позитивним, пасивно-позитивним, ситуативно-негативним, стійким негативним.

Аналіз стилю свого спілкування слід розпочинати з почуття, яке у вас викликають школа, учні, а також з готовності і вміння виявити своє позитивне ставлення, щоб одержати адекватну відповідь.

Залежно від ставлення педагог обирає найзручніші для нього способи організації діяльності учнів: або він захоплює власним прикладом, або вміло радиться з приводу справи, або ж наказує зробити. Стиль керівництва, як і ставлення, є складником загального стилю спілкування вчителя.

Розгляньмо три основні стилі керівництва, зосередивши увагу на стратегії діяльності керівника, формі організації ним взаємодії, педагогічних наслідках, і переконаємося, що ставлення вчителя детермінує його організаторську діяльність.

Спочатку визначимо ці стилі відповідно до стратегії взаємодії.

Авторитарний — стиль диктату, коли підлеглий розглядається тільки як пасивний виконавець і йому фактично відмовлено в праві на самостійність та ініціативу.

Демократичний — стиль, що ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного; засадою для нього є довіра й орієнтація на самоорганізацію самоуправління особистості та колективу.

Ліберальний стиль характеризується браком стійкої педагогічної позиції; виявляється у невтручанні, низькому рівні вимог, формальному розв'язанні проблем.

Техніка керування у кожного стилю своєрідна. Авторитарний учитель, самочинно визначаючи спрямованість діяльності групи, вказує, хто з ким повинен працювати, як робити. Це гальмує ініціативу учнів. Головні форми

взаємодії: наказ, вказівка, інструкція, догана. Навіть подяка за таких настанов звучить як докір: "Ти добре сьогодні відповідав. Не чекала від тебе такого". Реакція на помилки – висміювання, різкі слова. Вчитель лаконічний, нетерпимий до заперечень.

Якщо ми обираємо авторитарний стиль у своїй взаємодії, то можемо розраховувати на предметний результат, проте психологічний клімат у процесі виконання справи не буде сприятливим: робота йде лише під контролем, немає відповідальності, гальмується становлення колективістських якостей, розвивається тривожність.

Педагог, що обрав демократичний стиль, спирається на думку колективу, прагне донести мету діяльності до свідомості кожного учня і підключити всіх до активної участі в обговоренні роботи. Основні способи взаємодії: заохочення, порада, інформація, координація, що розвиває в учнів упевненість у собі, ініціативність. У цьому разі ми не можемо зразу розраховувати на високий предметний результат. Проте оскільки формується почуття відповідальності, підвищується творчий тонус, поступова розвивається здатність свідомо, самостійно і творчо працювати, то ми забезпечуємо стабільний результат у праці і закладаємо міцний підмурівок розвитку особистості.

Ліберальний учитель прагне не втручатися в життя, колективу, легко підкоряючись часто-густо суперечливим впливам. Форми його роботи зовні нагадують демократичні, але через відсутність власної активності і зацікавленості, нечіткість програми і брак відповідальності у самого керівника робота йде на самоплив, виховний процес некерований. Результати праці значно нижчі.

Усвідомивши соціально-етичні установки вчителя та способи їх виявлення в організації діяльності учнів, визначимо, яку систему усталених способів і прийомів у спілкуванні виявляє вчитель, тобто якими є головні стилі його спілкування.

Згідно з В.А. Кан-Каліком [9], виділяють п'ять головних стилів педагогічного спілкування:

1. Спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю. Засадовим для нього є активно-позитивне ставлення до учнів, закоханість у справу, що передається дітям, співроздуми та співпереживання щодо цікавих і корисних заходів. За такими вчителями діти ходять слідом, бо вони сповнюють їхнє життя радістю, гордістю за успіхи у колективних справах. "Щоб справа йшла добре, за макаренківською традицією, у школярів та педагогів мають бути одні, спільні турботи. Педагоги не керують школярами, а разом з ними дбають про справи школи, ніякого протиставлення "ми" і "ви". Замість одnobічних впливів педагога на учнів – спільна творча діяльність вихованців разом із вихователями і під їхнім керівництвом".

2. Стиль педагогічного спілкування, що ґрунтується на дружньому ставленні. Демонстрація дружнього ставлення – запорука успішної взаємодії. Цей стиль базується на особистісному позитивному сприйнятті учнями вчителя, який виявляє приязнь, повагу до дітей. Це позитивний стиль спілкування, проте в перспективі його розвитку слід мати творчий союз на підставі захоплення справою. Окремі педагоги неправильно інтерпретують стиль дружби і перетворюють дружні стосунки на панібратські, що негативно впливає на весь навчально-виховний процес. Встановлюючи дружні взаємини з вихованцями, варто прислухатися до застережень А.С. Макаренка: "З вихованцями керівний і педагогічний персонал завжди повинен бути ввічливим, стриманим... педагоги і керівництво ніколи не повинні припускати з свого боку тону фривольного: зубоскальства, розповідання анекдотів, ніяких вільностей у мові, передражнювання, кривляння тощо. З другого боку, зовсім неприпустимо, щоб педагоги й керівництво у присутності вихованців були похмурими, дразливими, крикливими". Виявляючи дружнє ставлення і маючи зацікавленість у справі, завжди можна залучити учнів до спільного пошуку, співтворчості,

3. Часто-густо молоді вчителі, не вміючи встановити дружніх стосунків на ґрунті самовіддачі, вдаються до обмеження спілкування формальними взаєминами і обирають стиль *спілкування-дистанція*. У цих педагогів у минулому може бути позитивне ставлення до дітей, але організація діяльності ближча до авторитарного стилю, що знижує загальний творчий рівень спільної з учнями роботи (пасивно-позитивне ставлення плюс авторитарність в організації справи призводять до того, що в класах може бути нібито прекрасна дисципліна, висока успішність, проте значні прогалини у моральному вихованні учнів). Дистанція між учителем і учнем повинна бути, проте це не головний критерій стосунків. Умовно Макаренко навіть визначив її математично [10] 1 метр, бо менше – "на голову сядуть", а більше – зникне теплота. Дистанція – показник провідної ролі педагога: чим продуктивнішою для дитини є провідна роль учителя, тим органічнішим і природнішим для неї є елемент дистанції. Дистанція залежить від рівня авторитету вчителя, визначається учнями, хоча й скеровується педагогом.

4. Спілкування-дистанція є певною мірою перехідним етапом до такого негативного стилю, як *спілкування-залякування*. Вдаються до нього також ті молоді педагоги, котрі не в змозі організувати спільну діяльність, адже для цього потрібні професійні навички. Ось форми ситуативного вияву спілкування-залякування: "Не чекайте на екзамені п'ятірок. Знайте, що двійок вашому класові, хоч кілька, а буде", "Слухайте уважно, а то зараз викличу..." Така форма спілкування свідчить про те, як діяти не слід. Загалом, жорстка регламентація руйнує творчу атмосферу.

5. Спілкування-залякування поєднує в собі негативне ставлення до учнів і авторитарність у способах організації діяльності. Застерігаємо молодого вчителя і від обрання такого стилю спілкування, який поєднує в собі позитивне ставлення до дітей з лібералізмом. Такий стиль називають *заграванням*. У чому воно полягає? У педагога є прагнення завоювати авторитет, він не байдужий до того, чи подобається дітям, але при цьому не прагне відшукати доцільних способів організації взаємодії, може вдатися до

прийомів завоювання дешевого авторитету. Гонитву за дитячою любов'ю засуджував А. С. Макаренко, бо вона — для задоволення честолюбства педагога, а не на користь дітям.

Спрямованість на дитину, її розвиток, захопленість своєю справою, професійне володіння організаторською технікою і делікатність – ось що стає запорукою продуктивного стилю у педагогічній праці.

Список літератури:

1. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зазюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін; За ред. І.А. Зазюна. – К. : Вища школа, 1997.
2. Кузьмина Н.В., Кухарев Н.В. Психологическая структура деятельности учителя : Гомель, 1976 – С.20.
3. Педагогическая энциклопедия. – М, 1965 – Т.2 – С.739.
4. Щербаков А.И. Вормирование личности учителя в системе высшего педагогического образования: Автореф. Диссертации – Л., 1968. – С.30.
5. Макаренко А.С. Письмо Л.В. Конисевичу // Пед. соч.: В8т: 1986. – Т.8. – С.107.
6. Гоноболин Ф.Н. О некоторых психических качествах личности учителя // Вопр. Психологии – 1973. - № 11.
7. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. – А., 1967.
8. Моделирование педагогических ситуаций / Под. ред. Ю.Н. Кульоткина, Г.С. Сухобской. – М., 1981 – С. 17-25.
9. Канн-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М., 1987. – С.47.
10. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К., 1990 – С. 120.